
Kulturalisering på gott och ont

AV BILLY EHN

När vi nu startar en ny tidskrift med inriktning på kulturteori och kulturanalys i bred mening kan det behövas någon form av programförklaring. Vad vill vi med KULTURELLA PERSPEKTIV? Är inte begreppet uttjatat vid det här laget?

Under 1980-talet slog det antropologisk/etnologiska kulturbegreppet igenom på bred front i Sverige. Det blev allmänt vedertaget att göra skillnad på "finkultur" (konst, teater, musik, litteratur) och kultur som analytiskt begrepp för människors sätt att leva och tänka. Med det senare synsättet var det allt fler samhällsområden och mänskliga aktiviteter som "kulturaliserades" av forskare inom olika discipliner. Etnologer har under det senaste decenniet studerat t. ex. arbetarkultur, borgerlig kultur, kvinnokultur, daghemskultur och olika invandrargrupper etniska kulturer. Även akademiker och konsumenter analyseras kulturellt. Det tycks inte finnas några gränser för ämnesvalet.

Många andra discipliner utanför etnologin och antropologin har tillägnat sig perspektivet. Företagsekonomer, statsvetare och psykologer är några av de mer oväntade. Detta har format nya plattformar för kulturvetsenskapliga diskussioner mellan disci-

pliner som annars kan stå ganska långt ifrån varandra.

Man kan dock knappast påstå att det råder någon allmän enighet om hur kultur ska definieras, varken som empiriskt fenomen eller analytiskt verktyg. Kulturbegreppets luddighet verkar dock inte minska dess attraktionskraft. Snarare tvärtom. Det är öppet för många olika tolkningar och tillämpningar och så länge det alstrar ny kunskap och nya idéer, finns det kanske heller ingen större anledning att ställa alltför rigorösa krav på logisk skärpa och entydighet.

Men det är som bekant inte bara inom forskningen som de kulturella perspektiven vinner mark. I samhällslivet utanför universiteten har "kultur" blivit ett vida spritt och allmänt gångbart ord, som människor använder för att beskriva sig själva och andra. Överallt stöter man på det, på fabriker och kontor, i ungdomsgång och villakvarter, inom idrott och föreningsliv. I massmedia är det hårdexploaterat. Reklamakarna har myntat begrepp som "sängkultur", "bilkultur" och "lanthandelskultur" (för "traditionell" betjäning i moderna livsmedelsbutiker). Exempelen är oräkneliga.

Inom några samhällsområden har kulturaliseringen slagit igenom särskilt starkt och det är vård, socialtjänst och utbildning. Här

har det blivit allt vanligare att beskriva sociala relationer och samhällsproblem i termer av kultur. I synnerhet gäller detta om det handlar om invandrare och flyktingar från andra länder – ju mer avlägsna desto större vikt fästs vid kulturskillnader. Den i Sverige officiellt påbjudna toleransen och relativismen har lett till en försiktighet bland dem som i sina yrken kommer i kontakt med människor av utländskt ursprung. I sådana situationer har kulturbegreppet blivit ett slags universalförklaring av alla skillnader och konflikter. "Det är nog deras kultur", är en nyckelfras för många svenskar som har svårt att förstå andra nationaliteters betedande.

Under senare år har även svenskarna själva kulturaliserats i mängder av studier, reportage och kåserier om svensk nationalkaraktär. Det har blivit något av en sport att hitta de mest utmärkande svenska egenskaperna. I denna verksamhet har etnologer spelat en framträdande roll (Gaunt & Löfgren 1984, Arnstberg 1989, Daun 1989). Det ska dock genast sägas att detta inte är något typiskt svenskt. Även i andra länder pågår liknande försök att definiera den egna nationella särarten, det typiskt norska, tyska, franska osv.

Blickar man åt andra håll är detta inte något oskyldigt nöje, utan blodigt allvar på liv och död. Frågor om etnisk och nationell identitet, om regionalism och andra lokala gemenskaper, har som vi alla vet fått en brännande och ibland explosiv aktualitet genom de stora folkförflyttningarna, Sovjetunionens sönderfall, Östeuropas demokratisering, inbördeskriget i Jugoslavien. Kulturskillnader är ett ideologiskt vapen i den våldsamma fiendskapen mellan olika folkgrupper. I etniska konflikter blir skilda språk, religioner och levnadssätt både en förklaring till motsättningarna och ett hinder för deras lösning. Ur detta perspektiv är

folkliga kulturer inget perifert ämne för museer och folklivsforskare, utan ett centralt problem för alla som försöker förstå vad som händer med vår värld idag. Hur används alltså kulturbegreppet för politiska, etniska och nationalistiska syften? Detta är en av vår forsknings centrala frågor framöver.

Men kultur är också ett eller flera teoretiska perspektiv på verkligheten som kräver sin inomvetenskapliga bearbetning och utveckling. Bland t. ex. etnologer och antropologer diskuteras huruvida det alls finns någon kultur som kan studeras empiriskt, eller om det bara är en intellektuell konstruktion, ett perspektiv på människors handlande som uttryck för kollektivt delade värderingar och föreställningar (Gerholm & Gerholm 1987).

Ett annat diskussionsämne är kulturers inre sammanhang. Ofta ger forskare logiskt konsistenta bilder av olika gruppers kulturer, som om de vore väl fungerande system av idéer och värden. Detta "funktionalistiska" tänkesätt utmanas nu av strömningar som i stället betonar komplexiteten, motsägelserna och konflikterna i människors sätt att leva och tänka. Hur kan vi samtidigt vara skeptiska mot kulturella sammanhang och ändå uppmärksamma på eventuella mönster och förbindelser? Detta är enligt Fredrik Barth (1989:130) en central paradox för moderna kulturstudier.

Ett sådant flexibelt perspektiv finns i två nya etnologiska avhandlingar om hur olika invandragrupper i Sverige gestaltar sitt etniska ursprung. I *Drömmar och vardag i exil* skriver Beatriz Lindqvist (1991) om hur chilenska politiska flyktingar med olika klassbakgrund utvecklar skilda tolkningar av sin nationella kultur i strävan att anpassa sig till den svenska verkligheten. I *Att gestalta ett ursprung* har Owe Ronström (1992) undersökt hur jugoslaviska invandrare av olika härstamning (serbisk, kroatisk, etc.) använ-

Smittande glädje. Turkiska kvinnor i Fittja, Botkyrka. Foto: Adina Ehn.

der dans och musik i utformningen av nya etniskt och nationellt blandade mönster och som ett led i den kulturella kodväxlingen. I dessa båda fallstudier av aktivt kulturskapande bland olika invandrargrupper tangeras ett aktuellt problemområde, nämligen transnationaliseringen och globaliseringen av kulturer (Hannerz 1992), vilket på många sätt går tvärs emot intresset av att fastställa likheterna inom en folkgrupp och dess kulturella gränser mot andra folk.

Det kan tyckas vara en bisarr reaktion, att nu när vårt perspektiv slagit igenom både bland makthavare och allmänhet, då drar vi

öronen åt oss och vill inte kännas vid den praktiska tillämpningen. Men det är inget konstigt med det. Forskning handlar inte först och främst om att etablera sanningar och allmänt gångbara synsätt, utan om att ifrågasätta deras giltighet och undersöka deras tillkomst. Det är därför helt i sin ordning att nu allt fler ägnar sig åt att studera kultur som en ständigt pågående konstruktion av mer eller mindre sammanhängande tankevärldar och värdesystem, som över-skrider etniska gränser och blandar idéer och symboler med olika ursprung. Detta är ett perspektiv som Ulf Hannerz (1983,

1992) och Orvar Löfgren (1989) bland många andra har fört fram och som de här presenterar i en artikel om transnationella kulturprocesser. Även Jonas Frykmans bidrag diskuterar kulturell identitet i termer av föränderlighet, rörelse och uppbrott, med exempel hämtade från den svenska gymnastikrörelsen under mellankrigstiden och dess betydelse för svensk modernitet och nationalkänsla.

Kritiken mot den överdrivna och stelbenta kulturaliseringen av människors handlande, mot "the exaggeration of culture" (Hastrup 1985), har på ett tidigt stadium kommit från forskarna själva. På sistone har den av utomstående kommit att med skärpa riktas särskilt mot ett område, nämligen studiet av migration och etnicitet.

Efter den senaste vinterns nidingsdåd mot invandrare och flyktingar i Sverige blev det en debatt i massmedia om invandarpolitikens och forskningens ansvar för främlingsfientligheten. Bör man alls använda ordet "invandrare" eller är det en stämpling? Är det kanske skadligt att studera kulturella skillnader mellan olika folkgrupper och på så sätt bidra till den etniska segmenteringen i samhället? Det har till och med framkastats den åsikten att forskningen om migration och etnicitet, med sin betoning av kulturalismens betydelse, förorsakar "kulturell apartheid" och "kulturbakgrundsterrorism" (Bel Habib 1992). Även om sådana beskyllningar är grundlösa, är det naturligtvis viktigt att kritiskt granska hur kulturstudier utnyttjas av myndigheter, politiker, massmedia och praktiker inom olika samhällssektorer, t. ex. bland alla dem som arbetar för och med invandrare och flyktingar i Sverige.

Nyligen publicerades en bok med just denna (själv)kritiska ambition, nämligen Aleksandra Ålunds och Carl-Ulrik Schierups *Paradoxes of Multiculturalism* (1991). Det

är ett arbete som gjorts inom ramen för den statliga Maktutredningen och som ställer den svenska invandarpolitikens multikulturella retorik mot dess monokulturella praktik. I sju essäer diskuteras hur begrepp som "kultur" och "eticitet" används av myndigheter och praktiker som ett sätt att marginalisera och utestänga icke-svenskar på arbetsmarknaden och inom utbildningen. Invandrarna framställs där som "problematiskt annorlunda" och därför måste de disciplineras för att passa in i det svenska samhällssystemet. Flyktingpolitiken är visserligen jämförelsevis generös, men också extremt paternalistisk. Den förvandlar företagssamma människor till klienter med avvikande kultur. Denna kulturalisering av invandrarna döljer, enligt Ålund & Schierup, mer akuta strukturella problem, som t. ex. den etniskt segregerade arbetsmarknaden. Den officiella multikulturalismen kamouflerar den faktiska anpassningen av invandrarna till den svenska välfärdsstatens regler och krav. Det myckna talet om Sverige som ett "mångkulturellt samhälle" överdriver därför de kulturella skillnaderna mellan olika folkgrupper och lägger till och med grunden för ett slags "kulturrasism", ett begrepp som Ålund & Schierup hämtat från brittisk etnicitetsforskning.

Paradoxes of Multiculturalism är nog det hårdaste angreppet hittills mot hur kulturforskarnas perspektiv och kunskaper kan missbrukas av statsmakterna och av praktiker inom olika samhällsområden. Det är intressant att notera att boken skrivits av en sociolog och en socialantropolog som själva med sina tidigare studier (om jugoslaviska invandrare) varit med om att sprida ett kulturellt synsätt. Men de är inte ensamma om att direkt eller indirekt ifrågasätta resultaten av sin egen vetenskapliga verksamhet. Även bland en del ungdomsforskare finns samma självprövning när man t. ex. diskuterar hur

de tonåringar som studeras delvis formas av forskarnas bilder av ungdomskulturen (Fornäs 1990). Detta är ett generellt dilemma för kultur- och samhällsforskare: vi är med om att skapa det som vi undersöker.

Trots denna självkritiska medvetenhet om farorna med en överdriven kulturalisering kommer säkert kulturforskningen att fortsätta blomstra, men mindre aningslöst. Den amerikanske antropologen Allen Feldmans studie av terror och politiskt våld i Nordirland, *Formations of Violence* (1991), kan verkligen inte beskyllas för vare sig teoretisk eller politisk naivitet, men det är en text som är helt impregnerad av ett kulturellt perspektiv på hur människor använder sina kroppar som ideologiska budskap och vapen. (Se vidare Jonas Frykmans och Britta Lundgrens artiklar).

Det är alltså inte kulturbegreppet i sig som vi ska avstå från i analysen av historia och samtid. I strävan att förstå varför människor beter sig som de gör och hur verkligheten ser ut för olika grupper är kulturstudier en fruktbar inriktning. Men det räcker naturligtvis inte med att bestämma olika gruppers kultur och sedan använda denna kunskap som något slags facit för de individuella medlemmarnas beteende. Som bland annat artiklarna i detta första nummer av KULTURELLA PERSPEKTIV ger exempel på krävs det att vi angriper betydligt mer komplicerade frågor och med större teoretisk och politisk medvetenhet. Dessutom måste kulturbegreppets potential som kritiskt instrument utvecklas. Att studera kultur kan inte begränsas till att förstå det främmande och annorlunda eller till att relativisera livet i det egna samhället. Ett kulturellt perspektiv innebär också att ifrågasätta etablerade och dominerande synsätts giltighet, lika väl som att artikulera dolda och nedtygade verklighetsuppfattningar. Makt,

underordning och motstånd är här centrala teman.

Kulturforskningen står inför många spännande och ansvarsfulla uppgifter, som kräver hårt arbete i utvecklingen av teori och metodologi. Det är vår förhoppning att tidskriften KULTURELLA PERSPEKTIV kan fungera som ett forum för denna nödvändiga diskussion.

Litteratur

- Arnstberg, Karl-Olov, 1989. *Svenskhet*. Stockholm: Carlssons.
- Barth, Fredrik, 1989. "The Analysis of Culture in Complex Societies". I: *Ethnos*, 54:3-4.
- Bel Habib, Hedi, 1992. "Invandrapolitiken kulturell apartheid". I: *Dagens Nyheter* 8 februari.
- Daun, Åke, 1989. *Svensk mentalitet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Feldman, Allen, 1991. *Formations of Violence*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fornäs, Johan, 1990. *Speglad ungdom*. Stockholm: Symposion.
- Gaunt, David & Löfgren, Orvar, 1984. *Myter om svensken*. Stockholm: Liber.
- Gerholm, Lena & Gerholm, Tomas, 1987. "Om inte kultur fanns, så skulle man behöva uppfinna den". I: *Nord-Nytt*, 37.
- Hannerz, Ulf, 1983. *Över gränser*. Malmö: Liber.
- Hannerz, Ulf, 1992. *Cultural Complexity*. New York: Columbia University Press.
- Hastrup, Kirsten, 1985. "Anthropology and the Exaggeration of Culture". I: *Ethnos*, 50:3-4.
- Lindqvist, Beatriz, 1991. *Drömmar och vardag i exil*. Stockholm: Carlssons.
- Löfgren, Orvar, 1989. "The Nationalization of Culture". I: *Ethnologia Europaea*, XIX:1.
- Ronström, Owe, 1992. *Att gestalta ett ursprung*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik, 1991. *Paradoxes of Multiculturalism*. Avebury: Gower.